

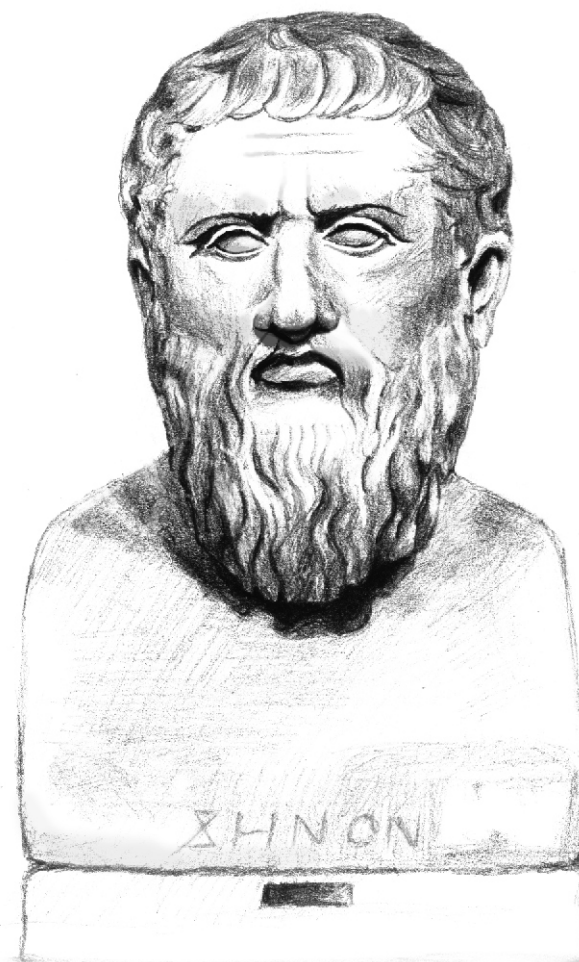
ZBIGNIEW NERCZUK - filolog klasyczny i historyk filozofii starożytnej. Pracuje w Instytucie Filozofii UMK w Toruniu. Interesuje się filozofią grecką, w szczególności sofistyką, Platonem oraz nurtem sceptycznym. Autor monografii *Sztuka a prawda. Problem sztuki w dyskusji między Gorgiaszem a Platonem*, tłumacz *Przeciw uczonemu* Sekstusa Empiryka, *Traktatu o Bogu* św. Tomasza z Akwinu oraz tekstu *Idea dobra w dyskusji między Platonem a Arystotelesem* H.-G. Gadamera. Współredagował *Dzieje europejskiej filozofii klasycznej* S. Swieżawskiego oraz *O rozwoju poglądu Platona na duszę* B. Woyczyńskiego.

ISBN 978-83-231-2376-7

MIARĄ JEST KAŻDY Z NAS

ZBIGNIEW NERCZUK
MIARĄ JEST KAŻDY Z NAS

MIARAŃ JEST KAŹDY Z NAS

MONOGRAFIE Z HISTORII FILOZOFII

Redakcja naukowa
Mirostaw Żelazny

W serii ukazały się:

M. Żelazny, *Idea wolności w filozofii Kanta*, Toruń 2001.

K. Kaškiewicz, *Piękno i wzniosłość w filozofii Fryderyka Schillera*, Toruń 2004.

T. Kupś, *Koncepcja egzystencji Sorena Kierkegarda w kontekście filozofii niemieckiej*, Toruń 2004.

A. Grzeliński, *Kategorie „podmiotu” i „przedmiotu” w Dawida Hume’a nauce o naturze ludzkiej*, Toruń 2005.

M. Żelazny, *Nietzsche „ten wielki wzgardziciel”*, Toruń 2007.

T. Kupś, *Filozofia religii Immanuela Kanta*, Toruń 2008.

ZBIGNIEW NERCZUK

MIARĄ JEST KAŻDY Z NAS
PROJEKT ZWOLENNIKÓW
ZMIENNOŚCI RZECZY W PLATOŃSKIM
TEAJTECIE NA TLE MYŚLI SOFISTYCZNEJ

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Toruń 2009

Recenzenci

Dobrochna Dembińska-Siury
Sławomir Wyszomirski

Projekt okładki

Jolanta Gawryś

Rysunek na okładce sporządzono na podstawie
hermy Platona z Muzeum Pio – Clementino w Watykanie

Opracowanie redakcyjne

Magdalena Szczepańska

Praca naukowa finansowana ze środków na naukę
w latach 2008/2009 jako projekt badawczy

Printed in Poland

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2009

ISBN 978-83-231-2376-7

WYDAWNICTWO NAUKOWE UMK

ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

REDAKCJA: tel. (056) 611 42 95; fax (056) 611 47 05

dwyd@umk.pl

DYSTRYBUCJA: ul. Reja 25, 87-100 Toruń

tel./fax (056) 611 42 38, books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

ŁAMANIE: *Andrzej Urbański*

DRUK: Drukarnia Cyfrowa UMK

87-100 Toruń, ul. Gagarina 5, tel. (056) 611 22 15

Spis treści

WSTĘP	9
1. Dialog <i>Teajtet</i>	9
2. Sofistyka i Protagoras – problemy związane z rekonstrukcją poglądów	10
3. Kontrowersyjność przekazu w <i>Teajtecie</i>	13
4. Problem atrybucji poglądów	17
5. Cel pracy	22
WPROWADZENIE DO DIALOGU <i>TEAJTET</i>	29
1. Miejsce dialogu <i>Teajtet</i> w twórczości Platona	29
2. Problematyka i konstrukcja <i>Teajteta</i>	31
2.1. Forma i problematyka <i>Teajteta</i> na tle innych dialogów „sofistycznych”	31
2.2. Konstrukcja tekstu	36
2.3. Przedstawienie postaci	39
Rozdział I	
KONCEPCJA <i>METAKSY</i>	41
1. Atrybucja „tajemnej nauki”	41
2. Sofistyka a filozofia przyrody	49
3. Treść i źródła koncepcji <i>metaksy</i>	56
3.1. Omówienie koncepcji <i>metaksy</i>	56
3.2. Koncepcja <i>metaksy</i> a tradycja filozoficzna	59
Rozdział II	
WIZJA ZMIENNEJ RZECZYWISTOŚCI	66
1. Atrybucja wizji zmiennej rzeczywistości	68
1.1. Argument z przekazów dotyczących Protagorasa	69
1.2. Argument ze spójności kompozycji dialogu <i>Teajtet</i>	72
2. Koncepcja „bytu w ruchu” (<i>pheromene ousia</i>)	75
2.1. Spójny projekt zwolenników zmienności	75
2.2. Ruch jako <i>arche</i>	83

3. Koncepcja <i>metaksy</i> jako proces konstytuowania się rzeczy (<i>chremata</i>)	89
3.1. <i>Poioun, paschon</i> i <i>homilia</i>	89
3.2. <i>Aisthesis</i> i <i>aistheton</i>	92
3.3. <i>Phora</i>	93
3.4. <i>Chrema</i>	93
4. <i>Gignesthai</i> i <i>einai</i>	96
5. Zagadnienie tożsamości rzeczy	98
5.1. Wątek podobieństwa	99
5.2. Problem jedna	110

Rozdział III

STANOWISKO EPISTEMOLOGICZNE ZWOLENNIKÓW

ZMIENNOŚCI W <i>TEAJTECIE</i> A SOFISTYKA	115
1. Główne elementy teorii poznania w <i>Teajtecie</i> (151d–187a)	116
1.1. <i>Episteme</i> = <i>aisthesis</i> („spozrzeżenie jest wiedzą”)	116
1.1.1. Pierwsza propozycja (<i>episteme</i> = <i>mathemata</i> i <i>technai</i>)	116
1.1.2. Druga propozycja (<i>episteme</i> = <i>aisthesis</i>)	118
1.1.2.1. <i>Aisthesis</i>	118
1.1.2.2. <i>Pathe</i>	121
1.2. <i>Homo-mensura</i>	122
1.2.1. Problemy interpretacyjne	122
1.2.2. Koncepcja <i>homo-mensura</i> w <i>Teajtecie</i>	124
1.2.2.1. <i>Einai</i> i <i>phainesthai</i>	124
1.2.2.2. Prywatność spostrzeżeń	127
1.3. Zniesienie kategorii prawdy i fałszu w <i>Teajtecie</i>	128
1.4. Odrzucenie sprzeczności w <i>Teajtecie</i>	134
2. Koncepcja teoriopoznawcza w <i>Teajtecie</i> a epistemologia sofistów	136
2.1. Rozważania epistemologiczne w sofistyce	136
2.2. Rozważania w <i>Teajtecie</i> a epistemologia sofistów	138
2.2.1. Fenomenalizm koncepcji w <i>Teajtecie</i>	139
2.2.2. Zagadnienie stanów w sofistyce	142
2.2.3. Rozważania w <i>Teajtecie</i> a sofistyczna teza <i>ouk estin anti-legein</i>	148

ROZDZIAŁ IV

DIALOG <i>TEAJTET</i> A SOFISTYCZNA KONCEPCJA JĘZYKA	153
Wstęp	153
1. Korelacja bytu, myśli i mowy w koncepcji Parmenidesa	155
2. Koncepcja języka w ujęciu zwolenników zmienności w <i>Teajtecie</i>	157
2.1. Korelacja spostrzeżenia i bytu	157

2.2. Korelacja <i>logos</i> i <i>aisthesis</i>	159
3. Postulaty poprawnego języka	164
3.1. Heraklit i Parmenides	164
3.2. Język zmienności w <i>Teajtecie</i>	166
3.2.1. Projekt nowego języka	170
3.2.1.1. Odrzucenie <i>einai</i>	172
3.2.1.2. Odrzucenie zaimków	174
3.2.1.3. Sprzeczność języka w <i>Teajtecie</i> a sofistyczna anty- logika	183
ZAKOŃCZENIE	191
BIBLIOGRAFIA	194
Wykaz skrótów	194
Teksty źródłowe i wydania fragmentów	195
Wybrane przekłady dialogu	195
Przekłady innych tekstów źródłowych	196
Komentarze do dialogu	197
Opracowania	197
Each of us is a measure. The project of advocates of change in Plato's <i>Theaetetus</i> as compared with sophistic thought. Summary.....	204

*Bo ja powiadam, że prawda ma się tak,
jak napisałem: że miarą jest każdy z nas;
tego, co istnieje, i tego, co nie.
Teajtet, 166d, tłum. W. Witwicki*

Wstęp

1. Dialog *Teajtet*

Do wielkich paradoksów historii filozofii zaliczyć można fakt, że twórczość Platona – mimo bezprecedensowego bogactwa zachowanych tekstów – stanowi jedną z największych zagadek, jakie pozostawiła nam tradycja filozoficzna. Sytuacja ta jest z jednej strony wynikiem ubóstwa dostępnych nam źródeł filozoficznych (poprzedzających twórczość Platona oraz dzieł autorów mu współczesnych), która skutkuje słabą znajomością kontekstu, z drugiej jednak wynikiem geniuszu autora, jego kreatywności na płaszczyźnie filozoficznej i literackiej. Teksty Platona są dalekie od jednoznaczności, będąc filozoficzną i literacką grą prowadzoną przez autora z czytelnikami. Filozof z Aten posługuje się w niej aluzjami, nawiązaniem, symbolami czy alegoriami, przedstawia paradoksy, których znaczenia trudno nam dociec, a Sokrates – dialogowy protagonista – odgrywa coraz to nowe role, przybierając kolejne maski¹. Fundamentalną prawdą, z której zdaje sobie sprawę każdy, kto interpretuje Platona, jest to, że znaczenie filozoficzne jego tekstów jest ściśle powiązane z zamysłem literackim. Dialogi są niczym dramaty, których wielopiętrowa konstrukcja oraz napięcie między postaciami dialogu są równie ważne dla zrozumienia tekstu jak strona czysto argumentacyjna. Dialogi Platona tworzą własny świat, z którego, niestety, jesteśmy w stanie odczytać tylko znikomą część, mianowicie to, co mieści się w znanym nam kontekście.

Szczególnym przykładem takiej literackiej i filozoficznej zagadki jest dialog *Teajtet*. Utwór ten charakteryzuje nadzwyczajne bogactwo, zarówno pod względem formy, jak i treści. Jego struktura i argumentacja, będąca pomieszaniem elementów charakterystycznych dla różnych etapów twórczości Platona, utrudnia określenie czasu jego powstania. Chociaż tematyka dialogu,

¹ Zwięzłe omówienie trudności związanych z interpretacją dialogów Platona por. Paczkowski (1998: 47–56).

jaką stanowi problem wiedzy, jest bliska zainteresowaniom charakterystycznym dla późnego okresu twórczości Platona, to jednak *Teajtet* całkowicie pomija lub marginalizuje większość emblematicznych zagadnień obecnych w twórczości późnego Platona: teorię idei, wątek „protologii”, zagadnienie duszy, metodę hipotez czy podziałów². Ze względu na tę niejednorodność *Teajteta* nie można w prosty sposób zakwalifikować do żadnej z grup tekstów platońskich.

Wśród szerokiego spektrum elementów, które uzasadniają intensywność badań prowadzonych nad *Teajtetem*, znajduje się jednak taka sfera dialogu, która wyróżnia go spośród innych tekstów Platona. O tym wyjątkowym charakterze *Teajteta* decyduje znaczenie aspektu historycznego zawartego w dialogu. Składają się nań nie tylko informacje o filozoficznych poprzednikach – takich mamy wiele i w innych dialogach Platona – ale fakt, że autor przedstawia w *Teajtecie* własną wizję historii filozofii, dokonuje pewnej syntezy, której oś stanowi opozycja dwu wielkich obozów filozoficznych: zwolenników zmienności oraz stałości. Rozważania o charakterze historycznym rozpoczynają się wraz z nawiązaniem do poglądów Protagorasa, który obok Heraklita, Empedoklesa, Epicharma i Homera zostaje zaliczony przez Platona do obozu zwolenników zmienności (152e). Ich filozoficzną opozycję stanowią zwolennicy stałości: Parmenides i Melissos, którzy głoszą tezę, iż wszystko jest nieruchome (180e). Przeciwwstawienie tych dwu obozów oraz przedstawianie przez nich filozoficznych projektów odgrywa w dialogu fundamentalną rolę.

2. Sofistyka i Protagoras – problemy związane z rekonstrukcją poglądów

Dzięki obecności w dialogu tego historyczno-filozoficznego wątku *Teajtet* stanowi dla nas bezcenne źródło. Jest on nie tylko tekstem, który poszerza naszą wiedzę o filozofii Platona, ale daje również wielką szansę zbliżenia się do myśli „ojca” sofistyki, za jakiego uważa się Protagorasa, a tym samym stwarza unikalną możliwość lepszego zrozumienia intelektualnych podstaw całego ruchu sofistycznego.

Studia nad antyczną sofistyką napotykają wiele trudności. Pierwszą z nich jest niewielka ilość zachowanych tekstów źródłowych i przekazów doksograficznych³. Fakt ten jest po części wynikiem szerszego zjawiska, jakim jest utrata

² O „izolowanej” pozycji dialogu świadczyć może to, że rozważania zawarte w *Teajtecie* zostają całkowicie pominięte w omówieniu myśli Platona w: Reale 1996.

³ Zawarte są one w dwu podstawowych zbiorach: *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Grie-

olbrzymiej części spuścizny literackiej (w tym filozoficznej) antyku, po części zaś wynikiem lekceważenia i marginalizacji sofistyki przez tradycję platońsko-arystotelesową, której skutkiem było nikłe zainteresowanie filozoficzną stroną działalności sofistów⁴.

Drugi problem stanowi to, że większość informacji o sofistyce pochodzi ze źródeł jej niechętnych, przedstawiających nauki sofistów w niekorzystnym świetle. Ta nieprzyjazna sofistyce tradycja na zawsze związała z nią cały szereg mniej lub bardziej zasadnych zarzutów. Do żelaznego repertuaru należą oskarżenia o destrukcję tradycyjnych norm społecznych czy obyczajowych, zarzut interesowności czy megalomanii. Sofistyce stawiane są również zarzuty *stricte* filozoficzne, odnoszące się przede wszystkim do tez teoriopoznawczych i aksjologicznych głoszonych przez sofistów, wśród których są: zarzut odrzucenia prawdy, a skupienia się na pozorze, czy oskarżenia o nihilizm, subiektywizm, relatywizm, sceptycyzm, agnostycyzm, ateizm, immoralizm, hedonizm etc.⁵

Trzeci problem związany z rekonstrukcją myśli sofistów, który frapował już Platona, to trudność w zdefiniowaniu i określeniu, kim są sofisci. Postaci określane w podręcznikach mianem „sofistów” nie są związane żadnymi więzami instytucjonalnymi: nie tworzyły szkoły, nie reprezentowały żadnego monolitycznego frontu intelektualnego, wręcz przeciwnie – zdecydowanie ze sobą konkurowały⁶. Dostrzeżenie tej różnorodności legło u podstaw określenia szeregu postaci nazywanych w opracowaniach „sofistami” szerokim mianem „ruchu sofistycznego” (*sophistic movement*)⁷, rezygnacji z prób syntezy poglądów sofistów, a ograniczenia się do naświetlenia wspólnego pola zainteresowań oraz wskazania problemów paralelnych.

Również rekonstrukcja poglądów Protagorasa napotyka te same trudności, które wskazaliśmy jako przeszkody w rekonstrukcji poglądów przedstawicieli

chisch und Deutsch von Hermann Diels. Herausgegeben von Walther Kranz, Bd. 2, Dublin/Zürich 1968 i *Sofisti. Testimonianze e Frammenti*, fasc. I–II, introduzione, traduzioni e commento a cura di M. Untersteiner, Firenze 1949.

⁴ Kerferd (1981: 36): „Their general omission from the doxographic tradition, coupled with the Platonist and Aristotelian view that their thought and teaching was bogus, meant that they were indeed virtually ignored by Hellenistic scholarship, and even such of their works as did survive were not read”.

⁵ Por. np. Pawlicki (1890: 351–8).

⁶ Ślusznie pisze Reale (1993: 245): „Nie istnieje system sofistyczny czy doktryna sofistyczna w tym sensie, jakoby można było sprowadzić myśl różnych sofistów do wspólnych twierdzeń. Ale też nie jest prawdą, że nauki poszczególnych sofistów stanowią jak gdyby jednostki ze sobą zupełnie niewspółmierne. Prawdą jest natomiast, jak słusznie powiedział uczony francuski, że «sofistyka V w. stanowi zespół *niezależnych wysiłków* zmierzających do tego, aby *podobnymi środkami zaspokoić identyczne potrzeby*» (w: L. Robin, *La pensée grecque et les origines de l'esprit scientifique*, Paris 1923), my zaś dodajmy: implikujące szereg identycznych *problemów*”.

⁷ Taki tytuł nosi wpływowa praca Kerferda 1981.

całego ruchu sofistycznego. Należy do nich problem, jaki stwarza – z jednej strony – ubóstwo, a z drugiej – charakterystyka dostępnych nam źródeł. Wśród niewielkiego zasobu zachowanych przekazów, oprócz fragmentów w przeważającej mierze krytycznych, zawartych w dialogach Platona czy pismach Arystotelesa, większość stanowią teksty autorów późnego antyku, wśród których są Plutarch (I–II w. n.e.), Sekstus Empiryk (prawdopodobnie II w. n.e.), Klemens Aleksandryjski (II–III w. n.e.), Tertulian (II–III w. n.e.), Atenajos (pocz. III w. n.e.), Flawiusz Filostrat (III w. n.e.), Porfiriusz (III w. n.e.) czy Diogenes Laertios (prawdopodobnie III w. n.e.)⁸. Zarówno lektura tych pierwszych źródeł, których autorzy stawiają sobie w pierwszym rzędzie cele polemiczne i krytyczne, jak i drugich – powstałych w okresie późnego antyku – wymaga szczególnej ostrożności, ponieważ w dużej części czerpią one swą wiedzę na temat sofistyki z drugiej ręki (jak np. w przypadku sceptycznych *hypotyposesis*)⁹, a także zawierają typowe dla późnego antyku pomieszenie wątków przygodowych, fantastycznych, magicznych oraz charakterystycznych dla moralizującej biografistyki. W obu przypadkach oddzielenie prawdy historycznej od fałszu to zadanie arcytrudne, wymagające starannego porównania przekazów, zbadania zależności między poszczególnymi źródłami oraz odrzucenia tego, co jest wynikiem perspektywy filozoficznej ich autorów.

Chociaż w katalogu Diogenesa Laertiosa znajduje się pokaźna liczba tytułów¹⁰, o zawartości tych tekstów nie mamy prawie żadnych informacji.

⁸ Emsbach (1980: 12): „Die Erforschung der Philosophie des Protagoras leidet zunächst unter der außerordentlichen Komplikation, welche dadurch entsteht, daß von den umfangreichen Schriften des Protagoras wenigstens unter seinem eigenen Namen keine einzige erhalten geblieben ist, sondern wir seine Lehre aus den Berichten seiner Kritiker Platon und Aristoteles rekonstruieren müssen. Auch die Zeugnisse Späterer, die teilweise durchaus noch einzelne Werke des Protagoras selbst vor sich gehabt haben, sind gefärbt von den Interpretationen, die die Späteren schon bei Platon und Aristoteles voranden. Die Verwendung dieser Berichte des Platon, des Aristoteles und anderer zur Rekonstruktion der Lehre des Protagoras stößt auf ein von den Philologen des neunzehnten Jahrhunderts vielfach aufgezeigtes Hindernis; die Berichte sind in der Weise der Darstellung nicht frei von späteren Einflüssen, und die Unterscheidung von Authentischem und späterer Interpretation ist oft schwer zu sichern”.

⁹ Przykładem może być przekaz Sekstusa Empiryka zawarty w *Zarysach Pyrronskich* (I 216 = DK 80 A 14), który wydaje się parafrazą *Teajteta* Platona. Takie stanowisko przedstawiał już Maier (1913: 208): „Auffallen muß, daß in unseren alten Zeugnissen dem Satz des Protagoras nirgends eine nähere Ausführung und nirgends eine Begründung beigegeben ist – mit der alleinigen Ausnahme der bekannten Theätetstelle. Auf diese aber geht augenscheinlich zuletzt auch der einzige genauere Bericht, den wir aus der späteren Zeit haben, der des Sextus, zurück”. Reprezentuje je również Woodruff (1999: 302): „The evidence of later writers, such as Aristotle and, much later, Sextus Empiricus, is derived from Academic sources that are themselves contaminated by Plato”. Czy w innym miejscu (1999: 304): „The only ancient authority for this fourth view is Sextus Empiricus in *Outlines of Pyrrhonism* I.216, but his account may be derived from a misreading of Plato’s *Theaetetus*...” Stanowisko to podzielają również Burnyeat 1976a i Fine 1994.

¹⁰ DL IX 55=80 DK A 1.

Wśród kilku fragmentów, co do których istnieje pewność, że pochodzą z dzieł Protagorasa, zachowały się pierwsze zdania traktatu *Prawda* (Ἀλήθεια) czy traktatu *O bogach* (Περὶ θεῶν). Niestety zawartość tych i innych pism jest nam całkowicie nieznana, co sprzyja mnożeniu niemożliwych do zweryfikowania hipotez¹¹. W wyniku naszej nieznamości kontekstu pojedyncze zachowane zdania z twórczości Protagorasa funkcjonują niczym formuły czy gnomy, które mogą być interpretowane w dość swobodny sposób w zależności od nasuwających się badaczom skojarzeń. Mówiąc wprost, taka sytuacja sprzyja bardzo dużej dowolności w interpretacji!

3. Kontrowersyjność przekazu w *Teajtecie*

Mogłoby się wydawać, że dialog *Teajtet*, w którym postać Protagorasa i jego poglądy odgrywają tak dużą rolę, stanowi pomoc w rozwikłaniu problemu, jaki stwarza interpretacja zachowanych fragmentów Protagorasa i rekonstrukcja jego myśli. Jednak sposób, w jaki Platon prowadzi dyskusję z sofistą, stał się źródłem wielkiej polemiki na temat wiarygodności przedstawienia poglądów przypisywanych w dialogu sofistcie z Abdery. Z perspektywy dwu wieków badań nad tekstem Platona i rozważań poświęconych wierności platońskiego przedstawienia oraz atrybucji zawartych w dialogu poglądów można stwierdzić, że nie przyniosły one żadnych definitywnych rozstrzygnięć, a wręcz przeciwnie – ogromnie skomplikowały zagadnienie, mnożąc wątpliwości i rozkładając problemy na coraz mniejsze elementy składowe¹².

Pierwszym, ogólnym źródłem wielkiego galimatiasu, jaki powstał wokół pytania o atrybucję poglądów opisywanych w pierwszej części dialogu (151d–187a), jest stosunek Platona do filozoficznych poprzedników. Drugim, bezpośrednim źródłem jest specyficzna konstrukcja *Teajteta*, ten zdumiewający sposób, w jaki Platon przedstawia w dialogu poglądy Protagorasa czy obozu zwolenników zmienności w ogóle.

O platońskim stosunku do filozoficznych poprzedników można napisać wiele, ale z pewnością nie to, że w opisie ich poglądów, o ile w ogóle pasuje tu słowo „opis”, przejął Tukidydesowe ideały obiektywności i dystansu. Pisanie historii filozofii nie było z pewnością celem Platona. Jego teksty, zawierające tak wiele elementu polemicznego, w sposób nieunikniony odnoszą się do

¹¹ Np. wywody Untersteinera (1967: I 30), przekonującego, że tytuły w katalogu Diogenesa Laertiosa są podtytułami dzieła *Antylogie*.

¹² Por. np. opinię Classena (1989: 18) na temat trudności związanych z interpretacją *Teajteta*: „Plato’s discussion in the *Theaetetus* is so full of paraphrases and restatements, modifications and extensions that one may well despair”. Por. również Wesoly (2007: 33).

poglądów innych filozofów. Jednak bogactwo strategii, jakimi odznaczają się dialogi Platona, odpowiada wielkości jego literackiego geniuszu. To, co Arystoteles przedstawia w ks. A *Metafizyki* w formie wykładu, Platon ubiera w formę literacką najwyższej próby. W jego twórczości cele filozoficzne i polemiczne, a nie historyczne, są na pierwszym planie, w ścisły sposób związane z zamiarami literackimi. W dialogach platońskich niewiele mówi się wprost i niewiele jednoznacznie rozstrzyga. Platon wyznacza swoim protagonistom (zarówno Sokratesowi, jak i postaciom, które występują w dialogach) zadania, przydziela role. Pod dosłowną warstwą tekstu kryje się wiele kolejnych poziomów, do których odsyłają aluzje, a których zrozumienie jest możliwe tylko dla czytelnika dobrze znającego inne teksty.

Ta ogólna uwaga odnosi się również do sposobu, w jaki Platon polemizuje w dialogach z sofistami. Chociaż trudno uznać, że dyskusje prowadzone przez badaczy przyniosły jakiegokolwiek jednoznaczne rozstrzygnięcia, nie wydaje się, by tezy, które głoszą postaci sofistów w dialogach, były całkowicie fikcyjne. Platon nie polemizuje z fantomami! Poglądy Protagorasa przedstawiane w dialogu z udziałem sofisty wydają się oparte na tekstach samego Protagorasa zatytułowanych *O pochodzeniu życia społecznego* (Περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως) i *O państwie* (Περὶ πολιτείας)¹³. Wydaje się, że konstruując postaci sofistów w dialogach, Platon czerpie z dzieł samych sofistów, a, co najwyżej kontekst, w jakim treści te sytuuje, nie zawsze odpowiada intencjom samych sofistów. Dobrym przykładem takiej strategii jest relacja poglądów Gorgiasza w platońskim *Gorgiaszu*, która – utkana z myśli i rozróżnień zaczerpniętych, jak można wnosić, z dzieł retora – w pewien sposób jednak je deformuje, wydobywając z nich te elementy, które potrzebne są do realizacji platońskich planów polemicznych¹⁴.

Warto pamiętać o tym podczas analizy *Teajteta*, dialogu, w którym – tak jak i w następującym po nim *Sofistcie* – Platon ukazuje oblicze historyka, zmierzając do pewnej oceny i syntezy dokonań swych filozoficznych poprzedników. Wydaje się, że tekst przedstawia poglądy Protagorasa jako głównego przedstawiciela obozu zwolenników zmienności. Jak już jednak wspominaliśmy, w *Teajtecie* znajdujemy kumulację wszystkich możliwych problemów, które związane są z zagadnieniem wierności platońskich przedstawień. Mając na uwadze rozważania prowadzone przez badaczy, wyróżnić można trzy główne kwestie, na które wskazuje się jako na przeszkody w uznaniu *Teajteta* za wiarygodne świadectwo poglądów Protagorasa. Są nimi: forma „referatu” poglądów, szereg „zastrzeżeń”, które wypowiada Sokrates, przedstawiając tezy zwolenników

¹³ Gajda (1989: 95).

¹⁴ Nerczuk 2002.

zmienności, a także wyróżnienie w stanowisku zwolenników zmienności dwu, a nawet trzech odrębnych doktryn.

W tych dialogach z udziałem sofistów, które powszechnie zalicza się do wczesnego i średniego okresu twórczości Platona, sofisci przedstawiani są jako protagoniści bezpośrednio dyskutujący z Sokratesem. Tak jest w przypadku *Protagorasa*, *Gorgiasza*, *Hippiasza Większego*, *Hippiasza Mniejszego* czy I ks. *Państwa* z udziałem sofisty Trzymacha. Jednak nawet w przypadku tych dialogów, jak już pisaliśmy, zgodność tez głoszonych przez te postaci u Platona z ich historycznie potwierdzonymi poglądami budzi wiele kontrowersji. Zawsze jednak duże znaczenie w prowadzonej w tej kwestii przez badaczy polemice miał argument, że Platon nie mógł sobie pozwolić na radykalne przeinaczenie opisywanych poglądów, skoro przedstawiał sofistów jako postaci w dialogach, czyli tekstach przeznaczonych na użytek szerokiego grona czytelników.

W przypadku *Teajteta* moc tego argumentu zostaje mocno osłabiona. W utworze nie występuje bowiem sam Protagoras, a poglądy sofisty prezentowane są przez Sokratesa, który z równym zaangażowaniem przedstawia je i zbija. W *Teajtecie* napotykamy zatem referat poglądów, który być może daje Platonowi większą swobodę narracji niż gdyby w dialogu występowała postać Protagorasa, przedstawiająca i broniąca swoich własnych tez.

Drugi problem stanowi to, że odmiennie niż w takich dialogach jak *Protagoras* czy *Gorgiasz*, w przypadku których nie ma wątpliwości, że platoński Sokrates prowadzi dyskusję z poglądami przypisywanymi obu sofistom, w *Teajtecie* nie jest to, przynajmniej dla wielu interpretatorów, oczywiste. Źródłem tej wątpliwości jest niejednoznaczność wypowiedzi Sokratesa, który w sposób bardzo niejasny określa, czyje poglądy przedstawia w dialogu. Wielu badaczy podkreśla bowiem, że Platon zaznacza w tekście przejście od wiernego wykładu poglądów Protagorasa do komentarza czy interpretacji, wkładając w usta Sokratesa słowa mające znaczenie „zastrzeżeń” czy „wskazówek” informujących, że odchodzi od historycznych przekonań Protagorasa¹⁵.

Wśród tych „wskazówek” wymienia się zdanie zapowiadające przejście od definicji wiedzy jako spostrzeżenia do *homo-mensura*, które obwarowane jest przez Sokratesa zastrzeżeniem: „Bodaj żeś ty nie byle jakie słowo powiedział o wiedzy, tylko to samo co i Protagoras. On tylko w jakiś inny sposób (τρόπον δὲ τινα ἄλλοιον) powiedział nawet zupełnie to samo”¹⁶. Jak podsumowuje

¹⁵ Por. Dupréel (1948: 19): „Remarquons d’abord qu’aussi longtemps qu’il s’agit de Protagoras, le Théétète est semé de réticences par lesquelles, derrière Socrate, Platon rappelait au lecteur informé quelle part de fantaisie agrémente ces développements littéraires, et qu’une stricte fidélité à la pensée de celui qu’on évoque n’est pas garantie”.

¹⁶ *Tht.* 152a, s. 31–32. Wszystkie cytaty z *Teajteta* Platona w przekładzie W. Witwickiego (jeśli nie podano inaczej).

słowa Sokratesa R. Desjardin: „Protagoras has said the same thing [i.e., the same content] in a different way [i.e., in a different form] (152a1–2). The question therefore confronts us: In what sense can it be said that Theaetetus’ first definition and Protagoras’ doctrine are «the same» in content?”¹⁷. Z kolei A. Capizzi wskazuje na fragment, w którym Platon miałby zaznaczać, że przechodzi od wykładu do komentarza: „To mądry człowiek; chyba nie bredzi. Więc pójdźmy za nim”¹⁸. Wśród innych „wskazówek” tego typu wymienia się także słowa zapowiadające przedstawienie „tajemnej nauki” (*secret doctrine*, *Geheimlehre*¹⁹): „Ach, na Charyty, strasznie jakiś mądry był ten Protagoras i taką nam tu zagadkę powiedział; to tak dla pospólstwa, a uczniom w tajemnicy wielkiej prawdę mówił?”²⁰, sformułowanie Sokratesa sugerujące, iż koncepcja czerpie z wielu różnych źródeł: „Więc będziesz mi wdzięczny, jeżeli wraz z tobą wybadam prawdy, ukryte w myślach tego męża, a raczej mężów?”²¹, a także wypowiedź Sokratesa odnoszącą się do koncepcji *metaksy*: „A czy ty już wiesz, czemu to tak jest na zasadzie tych myśli, które Protagorasowi przypisujemy, czy jeszcze nie wiesz?”, w której miałby on dawać do zrozumienia, iż teorię *metaksy* jedynie „przypisuje” Protagorasowi, a nie jest ona dziełem samego sofisty²². Sieć tego typu „wskazówek” jest bardzo gęsta.

Trzecim wielkim źródłem kontrowersji jest różnorodność treści, które Platon w dialogu przypisuje Protagorasowi. Badacze zazwyczaj rozkładają je na dwie lub trzy doktryny. J. Burnet wyróżnia dwa główne wątki: zagadnienie *homo-mensura*, które wprowadzane jest przez definicję wiedzy jako spostrzeżenia, oraz tzw. *secret doctrine*²³, na którą składają się koncepcja *metaksy*²⁴ i teoria zmienności rzeczy. Z kolei A. Capizzi wyróżnia trzy doktryny: (1) definicję *episteme* jako *aisthesis* (151de), (2) *homo-mensura* (152a) i treści, które przedstawione są we fragmencie rozpoczynającym się od słów „co się komu wydaje, to też i jest”²⁵, (3) koncepcję wiecznego ruchu określającą relację między *aisthesis* i *aistheton* (152c–160d) (tzw. *dottrina correlativistica*)²⁶. Wedle

¹⁷ Desjardin (1990: 18).

¹⁸ *Tht.* 152b, s. 32; Capizzi (1955: 36).

¹⁹ Maier (1913: 211).

²⁰ *Tht.* 152c, s. 33.

²¹ *Tht.* 155de. Por. Dupréel (1948: 19).

²² *Tht.* 155d. Cornford (1946: 46 w przypisie): „Observe the hint that the coming theory is one that ‘we are attributing’ to Protagoras, and not to him alone”.

²³ Określenie *secret doctrine* jest przyjęte powszechnie w literaturze anglosaskiej: np. Woodruff (1999: 303).

²⁴ Jest to jedno z określeń, jakim w odniesieniu do koncepcji mechanizmu postrzegania posługuje się Danek 2000.

²⁵ *Tht.* 161c, s. 50: τὸ δοκοῦν ἐκάστῳ τοῦτο καὶ ἔστιν.

²⁶ Capizzi (1955: 29 nn.).

A. Capizziego nie ma wątpliwości, iż „wszystkie te doktryny są w pewien sposób powiązane z Protagorasem”²⁷.

Takie rozdzielenie treści przypisywanych Protagorasowi w dialogu na dwa lub trzy wątki powoduje, iż stopień komplikacji, jaki niesie ze sobą problem atrybucji poglądów, ulega zwielokrotnieniu. Niewspółmierność złożoności poglądów zawartych w *Teajtecie*, w stosunku do naszej skąpej wiedzy o Protagorasie pochodzącej z innych źródeł, budzi w badaczach wyjątkową nieufność wobec przekazu w platońskim dialogu. Bezspornie przyjmuje się wprawdzie Protagorasowe pochodzenie i brzmienie tezy *homo-mensura*, przedmiotem rozlicznych kontrowersji pozostają jednak dwie pozostałe doktryny, które w dialogu wyraźnie przedstawiane są jako jej rozwinięcie i uzasadnienie. Już teraz warto również zwrócić uwagę, że szczegółowe pytanie o atrybucję koncepcji spostrzegania oraz doktryny powszechnej zmienności przedstawionej w *Teajtecie* jest uwikłane w szeroką dyskusję dotyczącą tego, czy Protagoras i sofisci wytworzyli własne koncepcje filozoficzne w postaci rozbudowanej teorii poznania oraz wizji rzeczywistości. Przeciwnicy wierności platońskiego wykładu na ogół stanowczo taką możliwość negują²⁸.

4. Problem atrybucji poglądów

Jak skomplikowane formy przyjmuje i jak obszerna jest to dyskusja, ukazuje przegląd stanowisk dokonany przez A. Capizziego, który obejmuje ważniejsze prace dotyczące tego problemu wydane przed rokiem 1955²⁹. Należy podkreślić, że w wieku XIX w wielu pracach przyjmowano wiarygodność przekazu w *Teajtecie* i Protagorasową proveniencję przedstawianych w nim doktryn. E. Zeller w swej fundamentalnej historii filozofii uznawał, że cały przekaz w *Teajtecie* odzwierciedla naukę Protagorasa³⁰. Sądził on, że swoją „Skepsis” Protagoras opierał na fizyce Heraklita, okrojonej do tezy zmienności rzeczy (*Veränderung aller Dinge*) i opozycji ruchów (*Gegenlauf der Bewegungen*). Także Protagorasowa teoria poznania przedstawiana przez E. Zellera jest streszczeniem też zawartych w *Teajtecie*³¹. Ze stanowiskiem E. Zellera zgodne były kolejne opra-

²⁷ Capizzi (1955: 30): „tutte e tre queste dottrine sono in qualche modo connesse con Protagora...”. Jak argumentuje Capizzi, drugą koncepcję Platon w niektórych fragmentach przypisuje Protagorasowi wprost: (152a; 152cd; 170a; 178b), trzecia przedstawiana jest jako wiedza, którą przekazywał w tajemnicy uczniom, a pierwsza w pewnych miejscach jest uważana za równoważną drugiej (151e–152a; 152bc), w innych trzeciej (157d; 160cd), a w jeszcze innym obu (160d).

²⁸ Por. np. Reale (1993: 249).

²⁹ Capizzi (1955: 30).

³⁰ Zeller (1869: 896).

³¹ Zeller (1869: 896 nn.).

cowania K. Prantla, F. Ueberwega, K. Vorländera, a także szereg monografii poświęconych Protagorasowi: J. Freia, O. Webera i A. Vitrिंगi³². Prace te wywarły decydujący wpływ na interpretacje dialogu w Polsce, albowiem za tym nurtem poszły opracowania polskie wieku XIX i pierwszych dekad XX: S. Pawlickiego³³ czy W. Tatarkiewicza³⁴, którzy przyjęli przekaz *Teajteta* i na jego podstawie rekonstruowali poglądy Protagorasa³⁵.

Szereg prac krytycznych w stosunku do referatu Platona rozpoczęło studium E. Wolffa, a krytyka ta została zaostrzona w kolejnych opracowaniach A. Peipersa, E. Schnippela i G. Grote'a³⁶. Według A. Capizziego wszyscy ci badacze za *testimonium* uznali jedynie fragment *homo-mensura* (152a). W ich opinii doktryna pierwsza (definicja wiedzy) i druga ($\tau\acute{o}$ δοκοῦν ἐκάστω) są platońskim tworem, a trzecia (*metaksy* i koncepcja zmienności) odzwierciedlają poglądy jakiegoś nurtu filozoficznego współczesnego Platonowi³⁷. Jak podkreśla E. Capizzi, takie stanowisko zostało wypracowane na podstawie porównania krytykowanych doktryn z wiedzą o Protagorasie zaczerpniętą z innych źródeł, refleksji nad sposobem, w jaki Platon wprowadza te doktryny, a także porównania z przekazem Arystotelesa i innymi źródłami³⁸.

Ten sposób myślenia, oparty na filologicznej egzegezie tekstu i ogromnej nieufności w stosunku do tekstu *Teajteta*, prowadził do rozbudowywania różnych wersji tzw. koncepcji „ekscerptów”, czyli wyodrębniania w tekście dialogu poszczególnych fragmentów czy nawet zdań, które można by uznać za Protagorasowe. Do skrajności metoda ta została doprowadzona w tekstach A. Covottiego³⁹ czy A. Capizziego⁴⁰.

Warto również wspomnieć o poglądach przedstawianych w pracach L. Campbella, J. Burneta i F. M. Cornforda, które wywarły największy wpływ na angielskojęzyczne interpretacje problemu. Dyskusję rozpoczął w XIX wieku autor przekładu i opracowania *Teajteta* L. Campbell, który odrzucał wiarygodność przekazu w *Teajtecie* i przyjmował, że w dialogu Protagorasowa jest tyl-

³² Podaję za: Capizzi (1955: 30).

³³ Pawlicki (1890: 340–1).

³⁴ Tatarkiewicz (1988: 69).

³⁵ Za wiernością przedstawienia poglądów Protagorasa w dialogu opowiadają się Natorp (1884: 5 nn.); Fritz (1957: 908–17); Copleston (1998: 106): „jeśli chodzi o mnie, nie jestem skłonny lekceważyć świadectwa Platona w *Teajtecie*...”.

³⁶ Podaję za: Capizzi (1955: 31).

³⁷ Stanowisko to wedle Capizziego (1955: 31) reprezentują: Peipers, Halfbass, T. Gomperz, Dümmler, Schnippel, Aless. Levi, Losacco, Scandiani, D'Amato.

³⁸ W autentyczność przekazu w *Teajtecie* wątpią Levi (1940: 286) i Lutosławski (1910: 178) (podaję za: Wróblewski [1979: 15]).

³⁹ Covotti 1897.

⁴⁰ Capizzi (1955: 29 nn.).

ko teza *homo-mensura* oraz kilka nawiązań do tekstów sofistycznej⁴¹. Największy wpływ wywarła jednak koncepcja J. Burneta. W przeciwieństwie do L. Campbella ten angielski badacz pokładał zdecydowanie większą wiarę w przekaz Platona („good faith of Plato”). Uważał jednak, że filozof, gdy przedstawia w dialogu rozwinięcie tezy *homo-mensura* w postaci koncepcji *metaksy* i wizji zmiennej rzeczywistości, zaznacza w tekście dialogu, iż odchodzi od poglądów historycznego Protagorasa⁴². Koncepcja *metaksy* oraz koncepcja zmienności są w przekonaniu tego badacza własnymi koncepcjami Platona, związanymi z jego heraklitejską przeszłością.

Takie wyjaśnienie problemu atrybucji powtórzone zostało we wpływowym komentarzu do dialogu napisanym przez F. M. Cornforda⁴³. Badacz ten – podobnie jak J. Burnet – uznał, że Protagorasowa teza *homo-mensura* stanowiła dla Platona jedynie punkt wyjścia do przedstawienia własnej konstrukcji, na którą składają się koncepcja *metaksy* oraz wizja zmiennej rzeczywistości⁴⁴. Jak pisze F. M. Cornford, podsumowując rozważania na ten temat: „Plato is going beyond Protagoras”⁴⁵.

Druga połowa XX wieku przyniosła ogromny wzrost zainteresowania *Theaetetem*. Jedną z przyczyn tej popularności dialogu jest sam przedmiot prowadzonych w nim rozważań. Zagadnienia wiedzy, prawdy, fałszu, błędu czy sądu odpowiadają problematyce współczesnych sporów filozoficznych. Ponadto polemiczny i zetetyczny charakter, stwarzający możliwość precyzyjnych analiz pod względem poprawności logicznej i argumentacyjnej, współgra z filozoficznymi zainteresowaniami nurtu analitycznego. Drugą przyczyną tego wzrostu zainteresowania dialogiem jest zwiększające się zainteresowanie samą sofistyką w związku z aktualnością i popularnością wielu głoszonych przez nią tez.

⁴¹ Campbell (1883: 1): „This, then, is all what we can with any certainty point to in this dialogue as Protagorean, except the name of his treatise Ἀληθεία, the sceptical fragment about the existence of the gods, and perhaps one or two rhetorical words, such μεγαλειότερος, πολυάρατος. For it is evident that the doctrine of motion and becoming, which he is said to have entrusted to his disciples ‘in a mystery’, (cf. Cratyl, p. 413, quoted above, p. xlv. n. b), cannot have been extant in his writings”.

⁴² Burnet (1950: 115): „The good faith of Plato is further confirmed by the hint he gives us, when he does go on in the Theaetetus to develop an elaborate sensationalist theory from the dictum of Protagoras, that it was not so developed by Protagoras himself. He says it was something he kept back from the common herd and only revealed to his disciples ‘in a mystery’. We could hardly be told more plainly that the theory in question was not to be found in the book of Protagoras itself”.

⁴³ Również Cornford (1946: 49) jest przekonany, że koncepcja *metaksy* oraz teoria zmienności rzeczy przypisywane w dialogu Protagorasowi są tworem Platona.

⁴⁴ Cornford (1946: 49): „Socrates is, in fact, himself in the act of constructing it by a dialectical combination of elements borrowed, with important modifications and restrictions, from Protagoras and Heraclitus”.

⁴⁵ Cornford (1946: 39).

Wydaje się jednak, że duże zainteresowanie dialogiem nie wpłynęło na znaczący postęp w skomplikowanej kwestii atrybucji poglądów. Współczesne komentarze albo w ogóle nie poświęcają temu zagadnieniu uwagi, albo poświęcają jej niewiele. Trzy główne opracowania dialogu, jakimi są teksty D. Bostocka, J. McDowella i T. Chappella, prezentują perspektywę określaną jako „analytic approach to Plato”⁴⁶ czy też „contemporary appropriation”⁴⁷ i w swym analitycznym charakterze programowo pomijają to zagadnienie. Głównym celem, który stawiają sobie ich autorzy, jest rekonstrukcja argumentacji, ocena jej filozoficznej wagi i logicznej poprawności. Jednak perspektywa ta nie uwzględnia ani historycznego kontekstu, ani strony literackiej czy kompozycyjnej tekstu. Skutkuje to zatarciem polemicznego wymiaru *Teajteta*: w rekonstrukcji dialogu dokonanej przez autorów z tego kręgu wszystkie tezy przedstawiane w dialogu dają wyraz platońskim próbom rozwiązania problemu wiedzy i stanowią zapis dyskusji Platona z samym sobą.

Również w przypadku innych komentarzy i opracowań dialogu, takich jak prace J. Kleina, R. Desjardina czy D. Sedleya, trudno mówić o jakimkolwiek postępie czy przełomie w kwestii atrybucji. W pracach, w których zagadnienie to się pojawia, powtarzane są główne argumenty i tezy wypracowane we wcześniejszej fazie dyskusji. Podobnie jak w przypadku ich poprzedników głosy badaczy układają się w całe spektrum stanowisk i propozycji. Są wśród nich radykalni przeciwnicy wierności przedstawienia, tacy jak G. Reale⁴⁸, który zdecydowanie przeczy, by sofiści mogli głosić jakiegokolwiek systematyczne poglądy filozoficzne. Są też zwolennicy wierności przekazu, tacy jak M. Mendelson⁴⁹, M. Emsbach⁵⁰ czy wśród polskich badaczy: J. Gajda⁵¹ i A. Chmielewski⁵², którzy referują *Teajteta*, opisując poglądy Protagorasa⁵³. Cała grupa uczonych,

⁴⁶ Zilioli (2007: 12–13) nazywa tę perspektywę interpretacyjną „analytic approach to Plato” w opozycji do „continental approach”.

⁴⁷ Schiappa (2003: 66) mówi o „contemporary appropriation” w opozycji do „historical reconstruction”.

⁴⁸ Reale (1989: 248–9): „Protagoras zresztą nie rozwinął prawdopodobnie doktryny gnozeologicznej w sposób systematyczny, to znaczy nie zbudował ogólnej nauki o poznaniu; podkreślane przez Platona i Arystotelesa teoriopoznawcze wnioski płynące z zasady homo-mensura są przede wszystkim wyjaśnieniami i konsekwencjami wyprowadzonymi z niej przez tych filozofów. Podobnie też niemal z całą pewnością od Platona i Arystotelesa pochodzi systematyczne połączenie tego relatywizmu z heraklitemską nauką o wiecznej zmienności wszystkiego”.

⁴⁹ Mendelson 2002.

⁵⁰ Emsbach 1980.

⁵¹ Gajda (1989: 100 nn.).

⁵² Chmielewski (2001: 18): „Doktrynę epistemologiczną Protagorasa możemy odtworzyć na podstawie innego platońskiego dialogu, *Teajteta*”.

⁵³ Warto również wspomnieć o stanowisku Wróblewskiego (1979: 15), który wyraża przekonanie, iż „świadczenia z obu dialogów [sc. *Protagorasa* i *Teajteta*] dobrze się uzupełniają”. Uzupełnienia w nawiasach kwadratowych pochodzą od autora niniejszej pracy.

do których zaliczyć można M. Burnyeata⁵⁴, G. B. Kerferda⁵⁵, E. Schiappę⁵⁶, przyjmuje ograniczoną wiarę w przekaz Platona i głosi przekonanie o wierności poszczególnych, wybranych wątków zawartych w omawianych w dialogu doktrynach.

Wobec wielości głoszonych poglądów trudno mówić o jakimkolwiek panującym standardzie. Wydaje się jednak, że w kręgu badaczy anglosaskich przeważa przekonanie o słuszności opisanej powyżej koncepcji *secret doctrine* J. Burneta i F. M. Cornforda. Poszczególne odpowiedzi są najczęściej hybrydami ich stanowiska. Główne tezy J. Burneta i F. M. Cornforda podzielają P. Woodruff⁵⁷, G. Striker⁵⁸, M. Lee⁵⁹ czy U. Zilioli⁶⁰. Pogląd ten funkcjonuje również w kręgu opracowań niemieckojęzycznych, jak w przypadku H.-G. Gadamera⁶¹

⁵⁴ Burnyeat (1976: 45): „But first, a preliminary word about Protagoras himself and the doctrine which the self-refutation argument proposes to subvert. Protagoras wrote a book entitled *Truth*, which began ‘Man is the measure of all things, of those that are, that they are, and of those that are not, that they are not’. According to Plato, whose account in the *Theaetetus* has by far the best claim to authenticity, this pronouncement introduces a form of relativism”.

⁵⁵ Pogląd Kerferda (1981: 72) jest bardzo koncyliacyjny. Badacz ten przyjmuje interpretację zwolenników *secret doctrine*, ale sądzi, że Platon uważał, że takie były konsekwencje nauki Protagorasa: „In the *Theaetetus* he credits Protagoras with a ‘secret’ doctrine of perception with similar implications. While the attribute ‘secret’ probably means that this doctrine was never expressed in writing by the historical Protagoras, the doctrine may nevertheless well represent what Plato regarded as the natural implication of Protagoras’ known views”.

⁵⁶ Schiappa (2003: 90 nn.) przyjmuje przekaz z *Teajteta* i heraklityjską interpretację Protagorasa. Sądzi jednak, że *metaksy* jest koncepcją samego Platona.

⁵⁷ Woodruff (1999: 303): „Third is the Heraclitean interpretation also given in the *Theaetetus*. There, the Platonic Socrates attributes to Protagoras, as to Heraclitus, the idea that opposites are always shifting into and out of the things we perceive (and everything else is changing as well). This he calls the ‘secret teaching’ of Protagoras, implying that he had no evidence for this interpretation, either from the written record or from oral reports. We must suppose this is entirely Plato’s contribution and has no direct relevance to Protagoras, except that we need to explain why Plato thought the hypothesis of change explained the human-measure”.

⁵⁸ Striker (1996: 14): „The case of Protagoras’ ‘Truth’ is both more interesting and more difficult. Here we do not even have a summary outline of the treatise most of the information comes from Plato’s *Theaetetus*, and Plato makes it clear that he goes beyond Protagoras’ own words in many places”. I dalej (16): „Assuming, then, that Protagoras set out to show that truth was nothing but human belief, how did he argue for his thesis? Here it is important to keep in mind that the doctrine discussed in the *Tht.* as ‘knowledge is perception’ was, on Plato’s own showing, a combination of Protagoras’ thesis with a version of heracliteanism, probably invented by Plato himself. The famous flux-theory of perception is offered, no doubt, as a support for Protagoras’ thesis, but it is clear that this was not the support to which Protagoras himself had appealed”.

⁵⁹ Lee (2005: 77 nn.). Według tej autorki (2005: 92): „It may very well be that the Secret Doctrine is meant to represent an amalgam of metaphysical doctrines which many would find plausible, and to which many of Plato’s predecessors were committed”.

⁶⁰ Zilioli (2007: 52–3).

⁶¹ Gadamer (1996: 84) wyraża zdziwienie, że M. Untersteiner włącza przekaz *Teajteta* do swojego zbioru fragmentów sofisty.

czy H. Gaussa⁶², którzy nazywają teorię przedstawioną w *Teajtecie* „wynalazkiem Platona”.

Mimo trwającej od dwu wieków dyskusji problem jest w dalszym ciągu daleki od rozwiązania. Wydaje się, że dominujące poczucie niepewności badaczy oddają słowa U. Zilioli: „Plato’s *Theaetetus* offers the most detailed and wide-ranging analysis of Protagoras’ relativism one can find in an ancient text; whether Plato’s treatment is also historically accurate, it is hard to tell”⁶³.

5. Cel pracy

Jak zawsze w przypadku dzieł Platona, który – gdy dyskutuje ze swoimi antagonistami – łączy w sobie geniusz dramaturga, satyryka i filozofa, tak i w *Teajtecie* złożoność kompozycyjna i filozoficzna tekstu stoi na przeszkodzie jego jednoznacznej interpretacji, między innymi uniemożliwiając rozstrzygnięcie, czy przedstawienie Protagorasa odpowiada czy też nie odpowiada poglądom historycznego Protagorasa. Jak już wskazywaliśmy, wśród badaczy odnaleźć można zwolenników obu stanowisk, a ich odpowiedzi – twierdzące lub przeczące – opatrzone są z reguły wieloma zastrzeżeniami czy ograniczeniami. W przypadku tak złożonego i bogatego tekstu jak *Teajtet* trudno o prostą odpowiedź, a pytania można mnożyć i w zależności od badanego aspektu zastanawiać się nad kwestią zgodności bądź niezgodności przekazu w *Teajtecie* ze świadectwami, wyszukiwać lub odrzucać bezpośrednio odniesienia do tekstów Protagorasa, podejmować kwestię wierności lub braku wierności poszczególnych poglądów przedstawianych w *Teajtecie* jako Protagorasowe.

Nie ma jednak wątpliwości, że problem ma fundamentalne znaczenie nie tylko dla pełnego zrozumienia dialogu, lecz także dla rekonstrukcji poglądów Protagorasa. Wielość propozycji związanych z atrybucją poglądów przedstawianych w *Teajtecie* prowadzi bowiem do sytuacji, w której mamy wielu „Protagorasów” w zależności od tego, które stanowisko przyjmujemy. „Protagoras” w interpretacji G. Reale, który odrzuca przekaz w *Teajtecie*, oraz „Protagoras” E. Zellera są to – rzecz by można – dwie zupełnie różne osoby. Od interpretacji dialogu oraz przyjęcia określonego rozwiązania problemu atrybucji zależy bowiem to, czy uzna się Protagorasa za praktyka, a tezę *homo-mensura* za wypowiedź izolowaną, pozbawioną głębszego filozoficznego uzasadnienia, jak sądzi

⁶² Gauss (1960: 29): „Man kann sich nun fragen, ob Plato mit dieser Interpretation dem historischen Protagoras gerecht geworden ist. Wir persönlich glauben, dass das nicht der Fall ist. Wir halten mit Bonitz, dass diese innere Verkoppelung der protagoreischen Skepsis mit der heraklitischen Werdensmetaphysik eine Erfindung Platons ist”.

⁶³ Zilioli (2007: 1).

G. Reale, czy też za twórcę systematycznych konstrukcji filozoficznych, wyznaczających szeroki kontekst i uzasadniających tezę *homo-mensura*, jak wynikałoby z interpretacji E. Zellera. Ze względu na to olbrzymie i rozstrzygające znaczenie przekazu w *Teajtecie* domaga się on dalszych badań.

Praca ta jest próbą ponownego rozpatrzenia stanowiska przedstawionego przez niemałe grono badaczy, którzy przyjmowali, że przekaz w *Teajtecie* stanowić może podstawę rekonstrukcji poglądów Protagorasa czy ogólniej: perspektywy reprezentowanej przez przedstawicieli ruchu sofistycznego⁶⁴. U źródła tego zamierzenia leży przekonanie o olbrzymim znaczeniu referatu zawartego w *Teajtecie* dla zrozumienia poglądów Protagorasa oraz całej sofistyki, a także wiara w to, iż konieczne jest ponowne podjęcie dyskusji na temat atrybucji przedstawianych w dialogu poglądów. Nie oznacza to, że praca ta rości sobie pretensje do ostatecznego rozwikłania problemu. Takie rozstrzygnięcie jest naszym zdaniem niemożliwe. Wyznacza jednak dwa cele, jakimi są odtworzenie całościowego stanowiska zwolenników zmienności oraz ponowne zwrócenie uwagi na pogląd optujący za Protagorasową czy przynajmniej sofistyczną proveniencją przypisywanych Protagorasowi w dialogu poglądów i wskazanie argumentów świadczących o historycznej wiarygodności platońskiego przekazu zawartego w dialogu⁶⁵.

Całościowa rekonstrukcja stanowiska zwolenników zmienności jest tym bardziej istotna, że w większości prac poświęconych *Teajtetowi* badacze koncentrują się na rekonstrukcji platońskiego omówienia poszczególnych definicji wiedzy, przedstawiając poglądy przypisywane Protagorasowi i heraklitemu jedynie w takiej mierze, w jakiej wymaga tego analiza ich platońskiej krytyki. Stąd też głównym przedmiotem analiz przedstawianych w pracach poświęconych *Teajtetowi* są kolejne definicje wiedzy (w szczególności dwie ostatnie), zagadnienie logosu, a także wszystko to, co wiąże się z możliwością oceny miejsca dialogu w chronologii wewnętrznej prac Platona (np. obecność czy raczej nieobecność teorii idei).

Większej uwagi wymaga jednak analiza stanowiska krytykowanego przez Platona. Jest ono bowiem czymś szczególnym na tle dialogów platońskich ze względu na swoją kompleksowość, a także na wizję historiozoficzną, w obrębie której się sytuuje. Jak już wspominaliśmy, nie ma wątpliwości, że Platon przedstawia w dialogu pewną własną perspektywę, która sprowadza tradycję do dwu nurtów: zwolenników stałości i zwolenników zmienności, w którym to obozie – słusznie czy niesłusznie – mieści się wedle Platona Protagoras. W *Teajtecie* nie jest to już tylko opis pewnej konkretnej polemiki, jak we wcześniejszych tekstach z udziałem sofistów, ale przedstawienie o całościowym charakterze, niosące ze sobą rozbudowaną konstrukcję.

⁶⁴ Por. omówienie dyskusji na s. 17 nn.

⁶⁵ Por. wyliczenie argumentów natury ogólnej na s. 46–47.

Naszym celem jest zatem rekonstrukcja całości tych poglądów obejmująca cztery płaszczyzny: koncepcję *metaksy*, koncepcję zmienności, zagadnienie teorii poznania oraz konsekwencje, jakie wynikają z tego całościowego, filozoficznego projektu dla języka. Drugim zadaniem, które podejmujemy, jest próba pokazania alternatywy dla tzw. teorii „ekscerptów”, a powrót do interpretacji stanowiska zwolenników zmienności prezentowanego w *Teajtecie* jako pewnej spójnej całości. Wspominaliśmy już, że rozważania prowadzone w pierwszej połowie XX wieku na temat atrybucji poglądów przedstawianych w *Teajtecie* zdominowała perspektywa, która przy użyciu analizy „filologiczno-egzegetycznej”, jak nazywa ją A. Capizzi⁶⁶, „wyłuskiwała” z referatu Sokratesa te fragmenty, które miałyby pochodzić z pism Protagorasa⁶⁷. Trudno jednoznacznie pozytywnie oceniać efekty tej metody. Wydaje się, że nie przyniosła ona żadnych całkowicie przekonujących rozstrzygnięć, a poszczególne wybory cechuje duża dowolność. Z tego względu przyjmujemy, że warto wrócić do tej perspektywy, która była nastawiona mniej krytycznie do przekazu Platona, ujmując go w sposób całościowy i dostrzegając, że to, co Sokrates przypisuje Protagorasowi w *Teajtecie*, układa się w pewną sensowną całość zarówno z perspektywy konstrukcji dialogu, jak i z perspektywy całej wiedzy o Protagorasie i sofistyce, jaką dysponujemy.

Za ponownym przemyśleniem tego stanowiska przemawiają naszym zdaniem cztery argumenty natury ogólnej.

Pierwszy z nich – argument, który często powraca podczas dyskusji nad wiarygodnością platońskich opisów sofistów – dobrze wyraził już P. Natorp, który podkreślał, że trudno wyobrazić sobie, by Platon, piszący dla dobrze zorientowanego w kontekście filozoficznym czytelnika, mógł pozwolić sobie na mistyfikację i fałszowanie poglądów Protagorasa⁶⁸, tym bardziej że Sokrates wypowiada się w imieniu Protagorasa, broniąc poglądów zawartych w pismach sofisty. Wedle P. Natorpa przyjęcie, iż nie jest to referat historycznych poglądów Protagorasa, lecz „twór Platona” (*Platons Erfindung*), stanowiłoby „oszukańczą zabawę imieniem powszechnie znanego autora”⁶⁹.

⁶⁶ Capizzi (1955: 30).

⁶⁷ Por. Capizzi (1955: 37).

⁶⁸ Natorp (1884: 7). Por. zbliżone stanowisko Taylora (1955: 326): „That the interpretation of his dictum is the correct interpretation, or at least that supposed by his readers at large to be correct, is clear, since it is assumed that all the parties to the conversation are quite familiar with the context of the saying, and not one of them suggests that there can be any mistake about its meaning”.

⁶⁹ Natorp (1884: 4–5): „Platon bringt die protagoreische Ansicht mit anderen, zum Theil offenbar späteren, ziemlich frei in Verbindung, weil er mit ihr zugleich die ganze philosophische Richtung, deren prägnantesten Ausdruck er in ihr findet, bekämpfen will. Dass er aber den historischen Protagoras eigentlich gar nicht, sondern vielmehr einen erdichteten bekämpfe scheint mir durch den Umstand einfach widerlegt zu werden: dass er den Protagoras selbst redend auftreten,

Po drugie, wydaje się także, że wiele argumentów przemawia za tym, iż poglądy te mieszczą się w pewnym spektrum potwierdzanym w odniesieniu do Protagorasa czy sofistyki przez inne źródła. Porównanie treści *Teajteta* i innych przekazów poświadcza wiarygodność wielu referowanych w dialogu poglądów. Warto spośród nich wymienić informację o traktacie o bogach (162e), fragment „jaką się każda rzecz mnie wydaje, taką też i jest dla mnie, a jaką się wydaje tobie, taką jest znowu dla ciebie”, który jako podsumowanie tezy *homo-mensura* pojawia się również w *Kratylosie*⁷⁰, przypisywane Protagorasowi w dialogu odrzucenie sprzeczności oraz opozycji prawdy i fałszu, nawiązania do metody antylogicznej, zainteresowanie językiem, dyskusja z tradycją eleacką, paralele, które zachodzą między poglądami przedstawionymi w *Teajtecie* a innymi źródłami sofistycznymi⁷¹, czy związek poglądów Protagorasa i Heraklita, na który wskazuje również Arystoteles w *Metafizyce*.

Niebagatelnym argumentem jest także fakt, że *Teajtet* był uznawany w starożytności za wiarygodne źródło wiedzy o Protagorasie. Nawiązania do poglądów Protagorasa w ks. Γ i K *Metafizyki* są niewątpliwie oparte na referacie z *Teajteta*. Potwierdza to A. Laks, który pisze: „Aristotle’s complex strategy in *Metaphysics* IV, like so much in this book, has its roots in Plato’s *Theaetetus*...”⁷². Na *Teajtecie* oparty jest również przekaz Sekstusa Empiryka zawarty w I ks. *Zarysów Pyrrońskich*, który stanowi dokonaną w duchu sceptycznym transformację głównych tez przypisywanych Protagorasowi w *Teajtecie*⁷³.

Po trzecie, argumentem za wiernością przekazu w *Teajtecie* może być spójność konstrukcyjna oraz konsekwencja pojęciowa i leksykalna tej części dialogu, w której mieści się referat poglądów Protagorasa. Już w rozmowie Euklidesa i Terpsiona poprzedzającej odczytanie właściwego dialogu Platon wy-

gegen Entstellungen der in seinem Buche niedergelegten Ansichten sich verwahren und auf den authentischen Sinn seiner Worte dringen lässt. Wie ist es denn möglich, diesem Tatbestand gegenüber zu behaupten, das, was Platon den Protagoras lehren lässt, selbst in dieser Rede, mit der er gegen Verfälschung seiner schriftlich geäußerten Meinung sich vertheidigt, sei nicht des Protagoras Lehre, sonder Platons Erfindung? Solch betrüglisches Spiel mit dem Namen eines allbekannten Autors wäre, ich sage nicht, dem sonstigen Charakter Platons wenig entsprechend, sondern vor allem so sinnlos, wie man es bei einem überlegten Schriftsteller nicht leichthin voraussetzen wird”.

⁷⁰ *Tht.* 152a, s. 32. Por. *Crat.* 385e: οἷα μὲν ἕκαστα ἐμοὶ φαίνεται τοιαῦτα μὲν ἔστιν ἐμοί, οἷα δὲ σοί, τοιαῦτα δὲ αὖ σοί. Maier (1913: 214): „Die Erläuterung, die dem genuin protagoreischen Satz beigegeben ist – „wie etwas mir erscheint, so ist dasselbe für mich, wie dir, so für dich; Mensch aber bist du und ich” – geht möglicherweise auf Äußerungen des Protagoras zurück, zumal sie sich fast wörtlich gleich auch im *Kratylos* (385 Ef.) findet”. Zauważa to również Campbell (1861: xlxl): „Things are to me as they appear to me, and to you as they appear to you. The same words occur also in the *Cratylus*”.

⁷¹ Np. zagadnienie mechanizmu postrzegania, rozważania dotyczące „prywatności stanów” czy posługiwanie się pojęciem „podobieństwa”.

⁷² Laks (1999: 256).

⁷³ Por. wyżej przyp. 9.

rażnie podkreśla „wierność” odczytywanego zapisu rozmowy, zaznaczając, że dialog został przez Euklidesa zapisany, a później wielokrotnie korygowany na podstawie rozmów z Sokratesem⁷⁴. I chociaż jednoznaczna atrybucja poglądów przedstawianych przez Sokratesa jako poglądów zwolenników zmienności jest bardzo utrudniona przez tę szczególną grę, jaką prowadzi Platon, każąc Sokratesowi na zmianę przedstawiać poglądy Protagorasa, zbijać je i znowu ich bronić, to jednak nie ma wątpliwości, że Platon wiąże całą tę część rozmowy z sofistą z Abdery i jego uważa za głównego przeciwnika.

Ponadto przyjęcie, iż poglądy krytykowane w dialogu są tezami Protagorasa, pozwala uniknąć tak dramatycznych wolt i niekonsekwencji, do jakich zmuszeni są zwolennicy koncepcji „ekscerptów”. Widać to na przykładzie tzw. apologii Protagorasa (165c–168c), w której Sokrates, występując w imieniu Protagorasa, ewidentnie staje w obronie całości przedstawianych tez, zarówno konsekwencji wynikających z koncepcji *metaksy*, jak i wizji zmiennej rzeczywistości, a zatem obu teorii odrzucanych przez zwolenników koncepcji „ekscerptów”. Są oni w konsekwencji zmuszeni do zanegowania wiarygodności „apologii” Protagorasa, odrzucając większość wypowiedzianych w niej tez⁷⁵, chociaż to właśnie „apologia” wydaje się budzić najmniej wątpliwości co do Protagorasowej proveniencji i historycznej wierności przedstawianych w niej poglądów.

O wierności przekazu mogą również świadczyć zwroty, jakimi posługuje się wielokrotnie odgrywający rolę Protagorasa Sokrates: „jak napisałem” (ὡς γέγραφα)⁷⁶ czy referujący jego poglądy: „powiedział” (εἶρηκεν)⁷⁷, a także wiele

⁷⁴ *Tht.* 142d–143a, s. 14–5: „*Terpsion*: ...Ale jakie to były rozmowy? Czy mógłbyś powtórzyć? *Euklides*: Nie, na Zeusa, przynajmniej nie tak z pamięci. Ale zapisałem sobie wtedy, zaraz po powrocie do domu to, com zapamiętał, a później w wolnych chwilach przypominałem sobie i zapisywałem, a ile razy przyjeżdżałem do Aten, wypytywałem znowu Sokratesa o to, co mi wyleciało z pamięci, a kiedym tutaj powrócił, poprawiałem. Tak, że mam bodajże tę całą mowę spisana”.

⁷⁵ Por. np. Capizzi (1955: 42).

⁷⁶ *Tht.* 166d. Gomperz (1912: 227 nn.): „Nur ein Unterschied ist zu bemerken. Platon führt die Worte ‘was jeden dünkt, existiert auch’ (τὸ δοκοῦν ἐκάστω τούτο καὶ ἔστιν) in einem Zusammenhang, in dem er von der Schrift des Abderiten spricht, durch die Wendung ein: ‘was er gesagt hat’ (εἶρηκεν); macht das nicht den Eindruck, als ob jene Worte, die ja in dieser Form freilich nicht Protagoreisch sein können, doch wenigstens dem Sinne nach in dieser Schrift gestanden haben müßten? Soviel scheint mir klar, daß Platon wenigstens fest überzeugt gewesen sein muß, eine Äußerung dieses Sinnes dort zu lesen. Genau denselben Eindruck erhält man am Anfang der ‘Apologie des Protagoras’, die ich im Zusammenhang erst später besprechen will. Die Verteidigungsrede, die der Platonische Sokrates dem Protagoras in den Mund legt, hebt nämlich so an: ‘Ich behaupte aber, daß es sich mit der Wahrheit verhalte, wie ich geschrieben habe (ὡς γέγραφα); das Maß des Seienden und Nichtseienden sei jeder von uns (ἐκαστον ἐμῶν). Unendlich aber unterscheide sich der Eine vom Andern eben dadurch, daß für den Einen eines ist und erscheint, für den Anderen aber anderes”.

⁷⁷ *Tht.* 161c.

cech konceptualnych i językowych nadzwyczaj konsekwentnie stosowanych przez Sokratesa w trakcie referowania poglądów zwolenników zmienności. Dotyczy to szczególnej manieri językowej implikującej postulat „nowego” języka, którą Platon konsekwentnie zachowuje przez cały okres rozprawy z tezą Protagorasa.

Z całą pewnością, mimo wszystkich wskazanych argumentów świadczących za wiernością przekazu, nie można wykluczyć, że Platon w *Teajtecie* celowo w pewnych punktach rezygnuje z wiernego przedstawienia myśli Protagorasa⁷⁸, bądź też, że wprowadza wprawdzie tezy sofisty, ale umieszcza je w zgodnym ze swymi polemicznymi intencjami kontekście, tak jak czyni to w dialogu *Gorgiasz* z koncepcjami retora z Leontinoi. Jedyną formę obrony przed tym niebezpieczeństwem, nierozłącznie związanym z platońską strategią polemiczną, może stanowić rozważa w odniesieniu do poszczególnych tez oraz ich konfrontacja z resztą świadectw i tokiem wywodu w *Teajtecie*. Z całą pewnością odkrycie zmiany kontekstu Protagorasowych myśli w *Teajtecie* jest trudniejsze niż w przypadku poglądów Gorgiasza w dialogu nazwanym jego imieniem ze względu na mniejszą liczbę zachowanych tekstów sofisty. Wydaje się jednak, że struktura *Teajteta* jest mniej dramatyczna od struktury *Gorgiasza*, a sam dialog, podejmując dociekania odnoszące się do innej sfery niż zawarte w *Gorgiaszu* pełne emocji rozważania dotyczące modelu życia, nie stwarza pola do takiego zaangażowania Platona, by celowo zmieniał kontekst czy kreował jakąś karykaturalną wizję poglądów Protagorasa⁷⁹.

⁷⁸ Por. Burnet 1950; Cornford 1946; Dupréel (1948: 19).

⁷⁹ W *Teajtecie* element satyryczny i ironiczny nie odgrywa tak dużej roli jak w *Hippiaszu Mniejszym* czy *Hippiaszu Większym*. Nie ma w tym dialogu również goryczy charakteryzującej dwie ostatnie rozmowy *Gorgiasza*. Już we wczesnym *Protagorasie* przedstawienie sofisty odznaczało się powagą i, jak wskazuje wielu badaczy, oparte było na tekstach samego sofisty.